

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Збірник наукових праць

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»:
(ДО 100-РІЧЧЯ АКТУ ЗЛУКИ)

12 квітня 2019 року

Харків – 2019

ББК 63.3 (укр.) р

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
Протокол №7 від 02.04.2019 року*

Редакційна колегія:

Гончарова О.С., к.іст.наук, доцент, завідувач кафедри історії України

Луценко М.В., к.іст.наук, доцент кафедри історії України

Єгоршина О.О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник наукових праць вчених та студентів історичного факультету ХНПУ імені
Г.С. Сковороди. – Харків, 2019. – 125с.

Даний збірник містить наукові тези викладачів, студентів і магістрантів історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди, які присвячені проблемам історіографії та джерелознавства, антропологічного виміру історії, історії української культури та духовності, історії державотворчих процесів в Україні; а також актуальним проблемам історії України та всесвітньої історії.

Тексти подаються в авторській редакції. Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть автори

©Автори публікацій, 2019

ЗМІСТ

- Богдашина О. М.*, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди **СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У «МОЇХ СПОМИНАХ ПРО НЕДАВНЄ-МИНУЛЕ» Д. І. ДОРОШЕНКА** с. 5
- Бондар Н. О.*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка **ХАРКІВСЬКА ПРЕСА 1917-1921 рр. ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ** с. 8
- Брагіна Т. М.*, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Харківської державної академії культури, *Білик О. М.*, доктор педагогічних наук, доцент кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства Харківської державної академії культури **АКТ ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР ЯК ОБ'ЄКТ КОМЕМОРАЦІЇ** с. 15
- Воронянський О. В.*, кандидат історичних наук, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка **ЗЕМЕЛЬНІ КОМІТЕТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 -1921 рр.** с. 18
- Гончарова О. С.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди **ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР** с. 30
- Горпинко О. С.* учитель історії Харківської гімназії № 65 **БІЙ ПІД КРУТАМИ – СИМВОЛ ГЕРОЇЗМУ ТА ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДІ В БОРОТБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ** с. 37
- Журавльов Ю. В.*, кандидат технічних наук, доцент, декан механіко-технологічного факультету Харківського національного університету будівництва та архітектури, заступник директора громадської наукової організації "Харківський науково-дослідний інститут козацтва" **ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО** с. 47
- Задорожна А. В.*, магістрантка гр. 51м, 5 курсу, історичного ф-ту, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. О. С. Гончарова **АКТ ЗЛУКИ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ** с. 50
- Зайончковський Ю. В.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та євроінтеграції Харківського національного університету будівництва та архітектури **ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ** с. 55
- Иофе В. Г.*, магістр Международной Ассоциации «Искусство мира», доцент в.б. кафедри источниковедения и архивоведения исторического факультета Национального Университета Узбекистана им. Улугбека, *Дьякова Е. В.*, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины с. 57

Гончарова О. С., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР

Україна – держава з поліетнічним та полікультурним населенням. Це привертає пильну увагу дослідників до історії етнонаціональних відносин. Особливо важливу роль в житті держави вони відіграють в період масових національно-визвольних рухів, політичних революцій. В цьому відношенні актуальним є дослідження проблеми національної політики Директорії УНР, яка дає нам цінний досвід державотворення, в тому числі й у сфері міжнаціональних відносин. Від його глибокого осмислення багато у чому залежить можливість вироблення оптимальної моделі державної етнополітики в Україні на сучасному етапі.

Питання етнонаціональної політики різних державних утворень в Україні періоду 1919-1920 рр. і досі залишається одним з найменш досліджених. Національним проблемам та етнодержавотворенню доби Директорії УНР присвячені праці М. Лазаровича [6], В. Лозового [7], Л. Рябошапка [8], В. Устименка [10], Н. Чеботка [12], але вони не дають повної картини діяльності урядових структур по забезпеченню потреб етнічних меншин та ставлення останніх до цих дій. Тож ця тема потребує подальшого дослідження.

Прийшовши до влади, Директорія прагнула послабити гостроту національного протистояння, створити умови для позитивного ставлення національних меншин до УНР, залучити їх представників до будівництва Української держави. Одним з головних завдань внутрішньої політики у її декларації, 26 грудня 1918 р., проголошувалося досягнення національної злагоди і єдності трудової демократії [5, с. 188].

Одним з шляхів виконання задекларованих принципів визнавалося відновлення принципів етнонаціональної політики УЦР. Ще перебуваючи у Вінниці, Директорія ухвалила рішення про відновлення чинності закону «Про

національно-персональну автономію». Ініціатором таких рішучих політичних кроків став колишній член УЦР, депутат Єврейського національного зібрання С. Гольдельман. Його пропозицію підтримав В. Винниченко, який наполягав одночасно на відновленні діяльності колишніх міністерств (російського, польського, єврейського). Саме з цих міркувань передбачалося тимчасово заснувати Відділ у справах національних меншин на чолі з С. Гольдельманом [3, с. 96-97]. 24 січня 1919 р. було оприлюднено закон «Про відновлення національно-персональної автономії» [10, с. 217]. Однак окремої статті про створення національних міністерств розроблено не було. Таке становище з одного боку, було зумовлено позицією голови Директорії В. Винниченка, який, як стверджував С. Гольдельман, «... виразно розрізняв відновлення автономного статусу від справи участі окремих «національних міністрів» в уряді» [3, с. 109]. З іншого – тим, що в самому тексті Закону про національно-персональну автономію не було згадки про окремих міністрів у справах меншин. Окрім того, 24 січня 1919 р. Рада народних Міністрів ухвалила Закон про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнства [5, с. 448]. Осіб, винних у його порушенні, карали тюремним ув'язненням від 3-х місяців до 1,5 року.

Розраховуючи на прихильність іноетнічного населення України, Директорія, однак, не поспішала відбудувати в повному обсязі установи національного самоврядування, які діяли за УНР. Так, до Ради Народних Міністрів, що була утворена 26 грудня 1918 р., увійшов єдиний неукраїнець – єврей, член «Поалей-Ціон» А. Ревуцький, який був призначений міністром єврейських справ. Представників від російських і польських політичних партій та організацій в уряді, як і в Директорії, не було. Мотивувалося це тим, що за єврейською меншиною не стояла жодна іноземна держава, в той час як росіяни і поляки орієнтувалися тоді, як правило, на вже існуючі сусідні держави-метрополії. Як зазначав П. Христюк: «Мало того, що в складі кабінету не було ні одного неукраїнця, залишились не обсаженими до того ще міністерські пости по міністерству великоруських і польських справ (які існували, згідно з законом Центральної Ради про національно-персональну автономію, відновленого Директорією). Голова Директорії заявив, що

ці міністерства не будуть відновлені «аж до вияснення політичних стосунків між Україною і Сов. Росією та Польщею» [11, с. 21]. Росіяни й поляки не тільки не бажали співпрацювати в справі розбудови української державності, але й нерідко активно боролися проти неї, підтримуючи, відповідно, агресію проти УНР російських більшовиків чи білогвардійців, або ж польських загарбників [7, с. 109]. Така ситуація неминуче мала привести до загострення міжетнічних конфліктів. З огляду на це газета «Нова Рада» робила невтішний висновок про відсутність єднання демократичних сил усіх національностей після відновлення УНР (що не перешкодило понад 100 депутатам від національних меншин узяти участь у роботі Трудового Конгресу в січні 1919 р.) [12, с. 67].

Військове протистояння, пов'язане з наступом радянських військ на Україну, витіснило на другий план багато питань внутрішньої політики. Серед них, опинилося й вирішення проблем інонаціонального населення. Однак повністю ігнорувати його Директорія не могла. Більш повно реалізувати свої права змогло єврейське населення УНР. Передусім треба назвати ухвалену нову редакцію Закону «Про єврейське громадське самоуправління», а також Положення про нього з аналогічною назвою, ухвалене Радою Народних Міністрів 16 лютого 1919 р. [5, с. 267-271] та Закон про вибори до Державної народної ради УНР. Планувалося на засадах «п'ятичленної формули» (рівність, таємність, пропорційність, загальність, прямота) обрати від єврейських партій і організацій 21 представника, від російських – 6, від польських – 3 представники [6, с. 225]. Створюване на демократичних засадах самоуправління визнавали місцевими публічно-правовими органами, уповноваженими розглядати всі справи єврейських громад. До його компетенції належала, зокрема, реєстрація актів громадянського стану, юридична допомога, представництво в державних і громадських організаціях тощо. Виконання цих повноважень покладалося на Громадську раду і Громадську управу [9, с. 148]. 12 лютого 1919 р. Рада Народних Міністрів ухвалила, а 17 квітня того самого року Директорія затвердила Закон про кагальне управління, що передбачав впорядкування діяльності органів місцевого єврейського самоврядування, кагальних рад, їхніх управ, порядку оподаткування. Серед його здобутків

насамперед варто визначити два. По-перше, відокремлення суто релігійних функцій від діяльності громад, яким таким чином було надано виразно світського характеру. По-друге, фіксування трьох основних джерел прибутку громад: 1) податок зі спадщини; 2) додаток до загального прибуткового податку; 3) пропорційне асигнування з бюджетів земств і міських само врядувань [5, с. 225-256]. Однак, через складність військово-політичної ситуації реалізувати його Директорія змогла (та й то частково) лише на заході республіки.

Не менш прогресивним було ставлення Директорії й до освітніх потреб єврейської громади. Так, на пропозицію її міністра уряд УНР ухвалив закон, згідно з яким освітні заклади, де навчалися «виключно учні єврейської національності», переходили під управління Міністерства єврейських справ [5, с. 315]. Асигнування потреб єврейської освіти мало становити дев'яту частину від загального бюджету Міністерства освіти УНР. Крім того, державна скарбниця щомісячно виділяла по 300 тис. крб. на друкування шкільних підручників єврейською мовою. До затвердження бюджету на 1919 р. Міністерству єврейських справ мали щомісячно виплачувати по 3 млн. крб. [2, с. 159-160]. Завдяки цьому міністерство мало можливість надавати школам підтримку, фінансувати ремонт зруйнованих шкільних приміщень, надавати дотації дитячим садкам та сирітським притулком тощо. Отже, за тривалий період перебування єврейства поза межами історичної батьківщини витрати на освіту й культуру його представників були вперше забезпечені законом про державний бюджет.

Важливим чинником у формуванні стосунків Директорії з національними меншинами стало проведення виваженої мовної політики. Першого січня 1919 р. затверджено Закон «Про державну мову в УНР». Нею оголошено українську мову, а приватним особам дозволено звертатися до державних установ рідною мовою. Реалізуючи закон у галузі освіти і мистецтва, міністр цієї галузі 24 січня 1919 р. видав наказ про державну мову, яким забезпечив право національно розмежованим інституціям видавати документи мовою своєї національності [8, с. 317]. У всіх школах України Міністерство народної освіти УНР запровадило українську мову, російська – допускалася тимчасово і лише з дозволу органів освіти. Уряд відмінив

закон про обов'язкове знання російської мови при вступі до середніх навчальних закладів, натомість обов'язковим стало знання української [10, с. 228]. Реалізуючи курс на форсовану дерусифікацію освіти, урядові структури, насамперед Міністерство народної освіти, вдавалися і до «силових методів», що сприймалося росіянами як утиск російської мови і культури, а заходи Міністерства народної освіти на місцях повсюдно зустрічали пасивний бойкот або навіть відвертий опір.

Із загостренням соціально-економічних, політичних і національних суперечностей державній владі не вдалося утримати під контролем виконання громадянами чинного законодавства, а розгул анархії призводив до спалахів поширеного ще за царату злочину – єврейських погромів. Оприлюднені раніше недоступні документи і спогади очевидців тих трагічних подій переконливо підтверджують намагання Директорії забезпечити охорону прав євреїв, притягти винних до юридичної відповідальності. Одним з перших таких заходів стала прокламація від 12 квітня 1919 р., в якій проголошувався намір ряду боротися з погромами. Більш суттєвим кроком став закон від 27 травня 1919 р. про утворення Особливої слідчої комісії, метою якої було розслідування випадків погромів і антисемітської агітації, виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності. Комісії були надані найширші повноваження [10, с. 233]. Це питання багато разів обговорювалося на засіданнях Директорії, приймалися відповідні рішення спрямовані проти єврейських погромів. Головний отаман С. Петлюра також видав низку наказів, у яких вимагав цілковитого знищення всякої спроби погромів. Ці дії Директорії не завжди були успішними, що в майбутньому використала радянська пропаганда для огульного звинувачення Директорії та її Голови – С. Петлюри в антисемітизмі [4, с. 15].

Останній критичний період діяльності Директорії, обмеженої невеликою територією, обтяженої військовою і внутрішньопартійною боротьбою, унеможлилював широку реалізацію національно-персональної автономії. Однак навіть за таких умов влада УНР не відмовлялася від тих принципів демократії, які були проголошені на початку української революції. Так, § 5 Варшавської угоди від 21 квітня 1920 р передбачав забезпечення полякам в УНР національно-культурних

прав [9, с. 71]. Декларація уряду УНР у Вінниці від 2 червня 1920 р., інформуючи населення про майбутні внутрішні реформи, гарантувала наявні права національним меншинам і їхню незмінність у перспективі. Проекти конституційних актів, що їх розробляли в той час містили статті, спрямовані на дотримання прав національних меншин [1, с. 127].

Навіть після остаточної поразки української революції національні меншини продовжували перебувати в полі зору уряду УНР в екзилі. Перебуваючи в еміграції й сподіваючись на повернення, уряд УНР ухвалив правові акти, у яких також, йшлося про права національних меншин. Це, наприклад, закон 1921 р. «Про Раду Республіки». Її планували як верховний орган зі всією повнотою влади на період перебування уряду УНР за межами власної території. Рада Республіки повинна була складатися з 67 депутатів, у тім числі шести євреїв, двох поляків і одного німця. Права національних меншин, пов'язані з національно-персональною автономією, покладали на Державний орган – Народне представництво, який мав бути Утворений в Україні. Інший закон 1921 р. «Про встановлення Єдиної національно-державної школи та про Статут єдиної школи» надавав необхідні права національним меншинам у галузі середньої освіти (у тім числі мовні) [7, с. 38].

Отже, офіційна національна політика УНР доби Директорії в цілому була толерантною, демократичною і справедливою. Прагнучи залучити представників етнічних меншин до розбудови української державності, вона продовжила курс Центральної Ради на співпрацю з ними. Період Директорії приніс національним меншинам відновлення Закону про національно-персональну автономію, який хоча й не встиг здобути широкого застосування на практиці, проте становив визнання автономного статусу національних меншин. Створення міністерства єврейських справ стало першим кроком на шляху реалізації цього статусу. В той же час в умовах громадянської війни національні меншини, насамперед єврейська, зазнавали переслідувань за національною ознакою, найбільш масовим і трагічним виявом яких стали єврейські погроми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брик О. Тернистий шлях українського уряду (1918-1921). Вінніпег: Б.в., 1969. 150 с.
2. Винниченко В. Єврейське питання на Україні // Хроніка 2000. 1998. № 21-22. С. 153-165.
3. Гольдельман С. І. Жидіфвська національна автономія на Україні (1917-1920). Мюнхен: Б.в., 1963. 108 с.
4. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. К.: Либідь, 1993. 48 с.
5. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали: у 2-х т., 3-х ч. / Редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. Т. 1. 687 с.
6. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 760 с.
7. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний ун-т, 2005. 223 с.
8. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000). Львів: Львівський національний ун-тет ім. І. Франка, 2001. 482 с.
9. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Скрантон: Українська історична бібліотека, 1964. 248 с.
10. Устименко В. Етнополітичний фактор в політиці Директорії УНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. 2010. Вип. 5. С. 207-256.
11. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Відень: Б.в., 1922. Т. IV. 192 с.
12. Чеботок Н. В. Законодавче забезпечення етнонаціональної політики в Україні у 1917-1921 рр. Маріуполь: Маріупольський державний гуманітарний ун-т, 2005. 177 с.